

Zažgano za opomin

Pričevanja o požigih vasi in izgonu ljudi z medetničnega območja v drugi svetovni vojni

V torek so v ljubljanskem Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU odprli razstavo in predstavili mednarodni projekt Vžgano v spominih Znanstvenoraziskovalnega središča Univerze na Primorskem. Pričevanja o požigih več kot 200 vasi in pobojih ter izgonih ljudi z medetničnega območja, ki bi moralo biti danes v duhu Evrope brez meja ponovno eno in skupno, imajo v času prihodov beguncev v Evropo globok odmev. Z rezalno žico na slovensko-hrvaški meji spomini ljudi, ujeti na film, presegajo ozke in kratkoglede politike. Spomini in izkušnje so skupni v italijanskih, slovenskih in hrvaških vaseh. Vojaki fašistične Italije in nacistične Nemčije so v spremstvu lokalnih kolaborantov že od aprila 1942 prihajali v vasi, terorizirali ljudi, jih zasliševali o njihovi podpori partizanom in narodnoosvobodilnemu boju ter nato zažigali njihove domove. Nepokorne domačine je bilo treba kaznovati. Vodja projekta, zgodovinar dr. **Gašper Mihtans**, je zapisal, da "požgane vasi nosijo simbolizem krajev, ki jih je okupator poskušal 'izbrisati'".

Snemanje epa

Nadja Velušček, dokumentaristka ter profesorica slovenščine in italijanščine, je skupaj s hčerko **Anjo Medved** v okviru projekta posnela film, dostopen tudi na spletu, za katerega pravi, da je še vedno bolj raziskovalni projekt kot zaključen dokumentarec. "To je zgodba o

tudi meni neznanii preteklosti," pravi nagrajena filmska ustvarjalka. "Ne morem pa živeti sedanosti, če imam za seboj temo," opisuje intimne zgodbe vaščanov in vasi, ki so v velikih zgodovinah narodov pogosto izgubljene. Četudi so epske: "Filme, ki smo jih delali, smo včasih poimenovali novela, esej ... Tega imenujemo ep - ni še zares dokončan ... Vsebina je epska. In zato tudi neskončna," je razložila Nadja Velušček.

V projektu so zbrali pričevanja ljudi, ki so bili v času zločinov še otroci, ter dokumente in fotografije iz osebnih albumov, hrvaških, italijanskih in slovenskih arhivov, muzejev ter knjižnic. Vse to je del razstave na lesenih panelih s temnimi, kot zoglenelimi podlagami, v obrisih zažganih hiš. V okviru projekta so postavili tudi spominska obeležja v štirih vaseh, Mačkoljah, Žejanah, Šmarjah pri Kopru in Mirnu pri Novi Gorici, kjer so se dogajali nacistični in fašistični zločini. Mnoge družine so bile po begu iz ognjenih zubljev izgnane v nemška taborišča, od koder so se ljudje po vojni vrnili domov in nato v duhu solidarnosti z udarniškiimi brigadami vasi obnavljali.

Pepel domačij

Vendar je bil dom za mnoge za zmeraj zoglenel. "Veste, te vasi, ki so bile požgane, so vse nekako grde. Izgubile so svojo identiteto. Prazne so. Vas Lipa je tak primer," reče Nadja Velušček, ko govori zgodbo o vračanju ljudi, a izostalem življenju. Vas Lipa je izginila v plamenih aprila 1944. "Zevala so okna, skozi katera se je s ceste videlo nebo," je leto kasneje zapisal vojni reporter NOB

Ustvarjalki dokumentarnega filma **Anja Medved** (levo) in **Nadja Velušček**
Foto: Emma GARNIER

Mahmud Konjhodžić. Praznine opisuje tudi Nadja Velušček: "Kjer je prišlo do obnov, imamo danes naselja. Ne gre več za vasi. Te so imele svojo arhitekturo, povezanost, danes pa ostajajo razbite."

Prepričana je, da je projektu uspelo začrtati vezi, ki izkušnje in spomine starejših generacij o grozodejstvih prevajajo v razumevanje okolja mlajših generacij. "Dolgo časa je manjkal iskren stik s preteklostjo, ki so jo dali na 'drugo stran'. Ostal si brez kontinuitete in to je tudi se-

danji izziv. Danes še vedno živimo tudi ta isti svet, le da je malo bolj oddaljen," pravi o planetu, na katerem se domovi še vedno zažigajo in ljudje izganjajo. "In se vprašaš, mar je človek res lahko tako grozen - in kdo je zdaj ta človek?" Zgodovina, ki se preliva v umetnost, tokrat gradi mostove prek izžganih prepadov spominov.

Prelože v Brkinih, požig vasi v drugi svetovni vojni, razstava Vžgano v spominih
Foto: Pokrajinski muzej Koper